

Etika

ETINĖS VERTĖS ŠALTINIO PAIEŠKOS: I. KANTAS IR M. NUSSBAUM

Patricija Droblytė

Vilniaus universiteto
Filosofijos istorijos ir logikos katedra
Universiteto g. 9/1, LT-01513 Vilnius
Tel. (370 5) 266 76 17
El. paštas: dpatric@delfi.lt

Straipsnyje nagrinėjama amerikietės Martha'os Nussbaum etinė „žmogaus gebėjimų koncepcija“ ir lyginama su I. Kanto etikos teorija. Siekiama nustatyti, kokią žmogaus esybės plotmę šie mąstytojai laiko etinės vertės šaltiniu. Ir vienas, ir kitas tokiu šaltiniu laiko praktinį protą, tačiau Nussbaum esmingai papildo ir modifikuoja kantiškąją sampratą – į etinės vertės šaltinio sampratą, be praktinio proto, įtraukia ir prigimties sąlygas – papildomus „žmogaus gebėjimus“.

Prasminiai žodžiai: etinės vertės šaltinis, žmogaus gebėjimai, praktinis protas, afiliacija, prigimties sąlygos.

Klausimą, kuris gvildenamas šiame straipsnyje, suformuluokime kantiškai: ar žmogaus prigimties sąlygos gali būti traktuojamos kaip etinių reikalavimų šaltinis? Į šį klausimą mėginsime atsakyti per amerikiečių politinės ir moralės filosofijos kūrėjų Martha'os Nussbaum ir racionalistinės etikos tėvo Immanuelio Kanto hipotetinį dialogą.

Nussbaum meta iššūkį kantiškajai etinio mąstymo paradigmai, kuri atsiriboja nuo žmogaus kaip empiriškai pažįstamos būtybės ir į etinio mąstymo lauką jį įtraukia tik tokiu mastu, kokiu jį galima mąstyti *a priori* ir per vienintelį „gebėjimą“ – protingumą. Ji tvirtina, kad visų žmogaus esybės plotmių – fizinės, emocinės, so-

cialinės ir intelektualinės – keliami reikalavimai turi būti aptarti etiniu atžvilgiu. Kantas siekė nustatyti moralinio privalėjimo sąlygas protingoms būtybėms, metodologiškai atsiribodamas nuo juslinės jų prigimties tyrimo, o Nussbaum – moralinio privalėjimo sąlygas jų poklasio, tai yra žmonių, atžvilgiu. Klausimą ji kelia kitaip nei Kantas: ne ką žmogus, kaip protinga būtybė, moraliai privalo, o kokios empiriškai pažįstamos žmogaus būtybės savybės yra moralinių reikalavimų politinei bendruomenei šaltinis? Nussbaum nesiginčija su Kantu dėl aukščiausio moralinės vertės šaltinio sampratos, bet įrodo, kad jo nustatytas šaltinis yra ne vienintelis. Toliau bus įrodo, kad Nussbaum etikos kon-

cepcijos prielaidos iš *esmės* neprieštarauja pamatinėms Kanto etikos prielaidoms, o prasmingai jas papildo.

Pirmame skirsnyje išdėstysime Nussbaum žmogaus gebėjimų koncepcijos metmenis, antroje palyginsime žmonių, kaip laisvų ir lygių būtybių, sampratą Nussbaum ir Kanto koncepcijose, o trečiame aptarsime, kaip šie du mąstytojai traktuoja galimybę grįsti gėrį objekto ar dalykų padėties samprata.

Nussbaum žmogaus gebėjimų koncepcija

Teorinio peno ši mąstytoja semiasi iš dviejų šaltinių – liberalizmo politinio mąstymo tradicijos ir Aristotelio etikos: liberalizmo politinius idealus ji sieja su eudaimonistinės etikos nuostatomis. Savo politinės filosofijos projektą Martha Nussbaum vadina „žmogaus gebėjimų koncepcija“ (*the capabilities approach*), o ją apibrėžia kaip universalistinę, normatyvinę svarbiausių žmogaus galių ir jų raidos teoriją¹.

Nussbaum etinės koncepcijos idėja ta, kad žmogus disponuoja tam tikromis savybėmis ir jas atitinkančiomis funkcijomis – fizinėmis, intelektualinėmis, emocinėmis bei socialinėmis, kurias geba realizuoti iš visų gyvų būtybių vien tik jam būdingu būdu. Šių savybių ir jas atitinkančių funkcijų konjunkciją ji nusako „žmogaus gebėjimų“ sąvoka. Adekvačių sąlygų žmogaus gebėjimams lavinti sudarymą Nussbaum laiko tiek politiniu, tiek etiniu uždaviniu. Jei kalbėtume apie politinį uždavinį, tai iš žmogaus gebėjimų

¹ Nagrinėdama žmogaus gebėjimų lavinimą kaip normatyvinį socialinį uždavinį, Nussbaum vartoja ir „raidos etikos“ (*development ethics*) sąvoką – ją pasiskolino iš ekonomisto Amartya Seno, kuris įvedė į vartoseną ir „žmogaus gebėjimų“ (*human capabilities*), ir „socialinės žmogaus raidos“ (*human development*) sąvokas.

idėjos ji kildina pamatinius politinius principus, grindžiančius konstitucinę demokratinę politinę santvarką. O jei kalbėtume apie etinę paskirtį, tai šių gebėjimų reikšmės ir adekvataus jų realizavimo samprata Nussbaum koncepcijoje funkcionuoja kaip *eudaimonistinė* idėja – ji nusako „gero žmogaus gyvenimo“ standartą kaip transkultūrinę normą.

Šios koncepcijos pagrindą sudaro *integrutu* normatyvinė žmogaus būtybės samprata: etinių reikalavimų šaltiniu ji laiko visas žmogaus funkcijas – protines, emocines, juslines bei socialumo, taip pat reikalavimą, kad šios funkcijos būtų lavinamos. Kad kuri nors būtybė yra viena iš tų, kurioms galioja ši normatyvinė koncepcija bei joje numatomos pareigos, turi būti nustatoma empiriškai, t. y. identifikuojant universalius žmogaus gebėjimus ir veikimo būdus (*capabilities and functionings*), atsiskleidžiančius ir besiformuojančius patirtyje ir istorijoje. Taigi reikia klausti, kokie veikimo ir buvimo būdai, kuriems galėtų būti priskirti normatyvinę vertę, sudaro žmogaus gyvenimo formą. Nustatyti, kokie dalykai ar dalykų padėties turi normatyvinę vertę, reiškia nustatyti, kokių dalykų turėtų būti žmogaus gyvenime, kad jį būtų galima vadinti žmonišku ir geru žmonišku gyvenimu. O tam tikslui reikia atlikti išsamų empirinį istorinį ir etinį normatyvinį tyrimą. Šios dvi tyrimo dalys yra ir du pagrindiniai vienas kitą papildantys Nussbaum metodologijos aspektai. Žmogaus ir žmoniško gyvenimo koncepcijos pagrindą sudaro empirinis istorinis tyrimas, skirtas „plačiai aprašyti daugmaž bendrą istorinę žmonių patirtį“; jo pagrindiniai klausimai yra orientuoti į „nacionalinių ir laiko ribų įveikimą, ieškant tokių žmoniškumo bruožų, kurie leistų jį atpažinti kitapus šių ribų“, o rezultatai atskleidžia „ne viršistorinę ar apriorinę tiesą, o veikiau itin gilią ir tęstinę patirtinę ir istorinę tiesą“ (Nussbaum 1995a: 74).

Žmogaus gebėjimų idėja nėra nei biologinė, nei metafizinė, todėl Nussbaum stengiasi nevaruoti sąvokos „žmogaus prigimtis“, tai yra dėl jos apriorinių ar, atvirkščiai, perdėm biologistinių konotacijų. Čia kreipiamas dėmesys į biologiją, bet tik tiek, kiek ji yra žmogaus patirtyje ir daro jai poveikį. Tai yra *nepriklausoma moralinė idėja* (*freestanding moral idea*), sąlygota pamatinės intuicijos, jog „tam tikri žmogaus sugebėjimai primygtinai kelia moralinį reikalavimą, kad būtų lavinami“ (Nussbaum 2000: 83). Ne visi žmogaus gebėjimai yra moralinių reikalavimų šaltiniai, o tik tie, kurie yra įvertinti kaip svarbūs etiniu atžvilgiu – gebėjimas būti žiauriam, tarkime, nepriklauso šiai grupei. Kita vertus, tai yra *politinė idėja*: sąlygų visaverčiam žmogaus funkcionavimui – pagal kiekvieno nurodyto gebėjimo keliamus reikalavimus – užtikrinimas yra politinės visuomenės uždavinys ir jos socialinių bei politinių pareigų savo piliečiams pagrindas.

Nussbaum nurodo dešimt pagrindinių žmogaus funkcinių gebėjimų. Tai yra *gyvybė; kūno sveikata; kūno vientisumas; juslės, vaizduotė ir mąstymas; emocijos; praktinis protas; afiliacija*; „*ekologinis gebėjimas*“; *žaismė; gebėjimas valdyti aplinką*.

Gebėjimo samprata apima ne tik vidinės potencijos, bet ir jai išsiskleisti padedančių išorinių sąlygų sampratą. Šiuo atžvilgiu autorė skiria tris gebėjimų tipus: *pamatinis, vidinysis ir kombinuotus*. Pamatiniai gebėjimai yra įgimtos asmens potencijos, sudarančios būtiną pagrindą aukštesnio tipo gebėjimams lavinti bei reikalaujančios moralinės atodairos. Šie gebėjimai yra užuomazginiai ir negali būti tiesiogiai konvertuojami į funkcionavimą (pavyzdžiui, kūdikio potencijos išmokti kalbą, mylėti bei gebėti naudotis praktiniu protu). Vidiniai gebėjimai yra „išlavinti asmens būviai“ ir pakankamos są-

lygos atlikti reikalingas funkcijas. Kitaip nei pamatiniai gebėjimai, šie būviai yra brandžios pasirengimo funkcionuoti sąlygos. Kombinuotus gebėjimus Nussbaum apibūdina kaip „vidinius gebėjimus, *sujungtus su* būtinomis sąlygomis atlikti funkcijas“ (2000: 84–85). Pirmiau pateiktas gebėjimų sąrašas yra kaip tik kombinuotų gebėjimų sąrašas – jis apima ne tik vidines žmogaus galias, bet ir sąlygas aplinkai, kad ši būtų palanki žmogui lavinti savo gebėjimus bei funkcionuoti jų pagrindu taip gerai, kaip tik jis yra pajėgus.

Pažymėtina, kad Nussbaum siekia plėtoti ne vertybiškai neutralią, aprašomąją žmogaus gyvenimo koncepciją, o *normatyvinę* koncepciją. Jai rūpi atsakyti į klausimą, kaip galimas *žmoniškas* ir *geras žmoniškas gyvenimas*. Šiuo tikslu ji skiria du gebėjimo funkcionuoti² realizavimo lygmenis – juos vadina slenksčiais. Pirmasis lygmuo žymi minimalų gebėjimo funkcionuoti standartą, o antrasis – adekvataus gebėjimo funkcionuoti standartą. Jei žmogaus gebėjimai veikti nėra realizuojami bent minimaliu lygiu, tai jo gyvenimo negalima vadinti žmonišku, o jei jie realizuojami tik minimaliu lygiu – tai yra neatitinka antrojo slenksčio standartų – jo gyvenimo negalima vadinti *geru* žmonišku gyvenimu.

Nussbaum formuluoja normatyvinį reikalavimą politinei bendruomenei – užtikrinti adekvačias sąlygas žmogaus gebėjimų lygybei. Savo koncepcijoje ji siekia išaiškinti, kaip galima ši lygybė ir kodėl ją būtina užtikrinti. Šis tikslas yra grindžiamas „pamatine intuityvia idėja“, kad „žmogus yra ori laisva būtybė, kurianti savo gyvenimą kooperuodamasi su kitais, o ne pasyvus

² Žmogaus gebėjimus M. Nussbaum dar vadina „gebėjimais funkcionuoti“. Gebėjimai yra „žmogaus gyvenimo formos“ svarbiausios ypatybės ir atitinkamos funkcijos.

„pulko“ ar „bandos“ gyvulys formuojamas ir stumdomas aplinkinių“ (2000: 72). Tokį žmogaus statusą geriausiai apibūdina du pagrindiniai gebėjimai – praktinis protas (*racionalumas*) ir afiliacija (*socialumas*). Pirmasis yra gebėjimas formuluoti savą „gero gyvenimo“ koncepciją kaip siekiamybę ir parinkti tinkamiausias priemones jai įgyvendinti. Antrasis yra gebėjimas turėti prasmingų socialinių ryšių su kitais, o jo pagrindą sudaro *emociniai gebėjimai* – gebėjimas užjausti kitą, o per jį – turėti teisingumo ir draugiškumo jausmą³.

Iš visų gebėjimų du – *praktinis protas* ir *afiliacija* – yra itin svarbūs, nes jie abu organizuoja bei nuspalvina visus kitus, jų realizavimą paversdami tikrai žmogišku. Naudotis jūslėmis nepasitelkus gebėjimų mąstyti bei planuoti, kaip kad būdinga žmogui, reiškia jomis naudotis ne visai žmonišku būdu. Planuoti savo gyvenimą, tačiau negalėti to daryti sudėtinga diskurso, rūpinimosi bei abipusiškumo su kitomis žmogiškomis būtybėmis forma, taip pat reiškia elgtis ne visai žmonišku būdu (2000: 82).

Nors Nussbaum kritiškai vertina galimybę normatyvinę reikšmę teikti kokiam nors konkrečiam gero gyvenimo modeliui, tačiau politinio teisingumo koncepciją, grindžiamą žmogaus gebėjimais, ji konstruoja kaip turiningą gėrio koncepciją ir vadina ją *stora neapibrėžta gėrio teorija* (*thick vague theory of the good*) (1995a: 74). Jos plėtojama gėrio koncepcija, kurios pagrindą sudaro pirmiau išvardintų žmogaus gebėjimų sąrašas, yra „stora“. Mat prielaidų nepolitinėms (greta politinių) žmogaus gyvenimo vertybėms puoselėti parūpinimą (tai yra gebėji-

³ Apie gebėjimą užjausti kaip žmonių kooperatyvumo bei solidarumo pagrindą Martha Nussbaum rašo knygoje *Upheavals of Thought: the Intelligence of Emotions*. Cambridge UP: 2001.

mų, o ne funkcionavimų užtikrinimą) ji traktuoja kaip politikos tikslą; koncepcija „neapibrėžta“, nes ji – „bandomoji ir negalutinė“, t. y. pripažįsta galimybę būti modifikuota, jei „susiūrimai su kitomis žmonių visuomenėmis mus priverstų suprasti apie save tai, ko anksčiau nepastebėjome, ar kaip nors pasikeisti ir pradėti teikti daugiau reikšmės dalykams, kuriuos laikėme veikiau periferiniais“ (1995a: 74).

Normatyvinė žmogaus koncepcija: žmonių laisvės ir lygybės sąlygos Nussbaum ir Kanto koncepcijose

Tiek Nussbaum, tiek Kantas žmones traktuoja kaip laisvus ir lygius. Kanto teigimu, jie yra lygūs kaip protingos būtybės, t. y. „savo aukštesniosios paskirties atžvilgiu“ arba „kaip priklausantys ir galimam vien tik mąstyti pasauliui“, o laisvi todėl, kad yra apdovanoti vidine laisve, „laisve ir nepriklausomybe nuo visos gamtos mechanizmo“, kuri „traktuojama kaip sugebėjimas būtybės, kuri pavaldi savitiems, būtent jos pačios proto duotiems, gryniesiems praktiniams dėsniams“ (Kantas 1987: 107). Kantui vidinė laisvė yra duotybė, nepriklausanti nuo jokių materialių sąlygų. Nussbaum manymu, laisvė ir lygybė nėra duotybės, o pamatinės žmogaus gebėjimų reikšimosi sąlygos – jos turi būti užtikrinamos specialiai į šį tikslą nukreiptomis pastangomis, kad tie gebėjimai funkcionuotų „visai žmonišku būdu“; jiems užtikrinti reikalinga „materiali parama“. Gretindama savo ir kantiškąją visų žmonių laisvės ir lygybės sampratą, Nussbaum rašo:

Ir viena, ir kita vizija savo ruožtu orientuota į laisvę ir lygybę. Pirmoji siekia lygios paramos svarbiausioms reikmėms ir tikisi per tai užtikrinti lygias pasirinkimo laisvės bei savirealizacijos galimybes; antroji pradeda nuo vidinės laisvės fakto – fakto, kurio jokia neganda negali įveikti, – ir jame aptinka politinės lygy-

bės šaltinį. Pirmoji pasirinkimo laisvę traktuoja kaip dalyką, kurį žmonėms reikia sukurti pasitelkus praktines priemones, kad šie galėtų funkcionuoti visai žmonišku būdu; antroji laisvę traktuoja kaip neatimamą duotybę, nepriklausomą nuo materialių sąlygų (Nussbaum 2001: 368).

Žmonių laisvė ir lygybė nustato fundamentalų etinį reikalavimą – traktuoti kiekvieną iš jų kaip tikslą patį savaime. *Asmens kaip tikslo paties savaime* principą suformulavo Kantas, laikydamas jį dorovės dėsnio antrąja sąlyga. Šią sąlygą į savo etikos koncepciją įtraukia ir Nussbaum. Tačiau ar jie grindžia ją tuo pačiu pagrindu? Viena vertus, *asmens kaip tikslo paties savaime* principą Nussbaum remia žmoguje glūdinčiu tikslingumu, nesubordinuojamu jokiam išoriniam tikslui. Šis tikslingumas nėra realizuojamas natūraliai ar stichiškai, o visuomet kaip mūsų pastangų rezultatas, pasiekiamas naudojantis praktinio proto galiomis, t. y. laisvai renkantis tikslus ir siekiant juos įgyvendinti pagal savirealizacijos idėją. Šitaip realizuojamas vidinis tikslingumas kvalifikuoja žmogų kaip laisvą ir orią būtybę. Vadinas, reikalavimą, kad „gebėjimai būtų lavinami“, galima vadinti etiniu ne tik todėl, kad siekiama dalykų padėtis, pavyzdžiui, patenkinta egzistencija yra pati savaime vertinga, bet ir todėl, kad gyvenimas, kuriame šie gebėjimai turi sąlygas būti realizuojami ir kuriame yra galimybė laisvai rinktis, kaip ir kokius gebėjimus realizuoti bei paversti jų realizavimą prasminga veikla, atitinka orios žmogaus egzistencijos standartą. Taigi jei asmenys yra orios ir laisvos būtybės, praktinio proto dėka gebančios kelti sau tikslus ir veikti pagal juos visuose žmogaus gebėjimų realizavimo lygmenyse, tai jie nusipelno pagarbos visais šiais atžvilgiais, nes, – dar kartą kartoju, – savo prigimtinius gebėjimus jie realizuoja ne gyvulišku, o žmonišku būdu.

Tačiau etinė nuostata žmogaus atžvilgiu, reikiama reikalavimu traktuoti jį visuomet ir kaip tikslą patį savaime, Nussbaum koncepcijoje turi ir kitą aspektą – prielaidą, kuri nusako jos etikos koncepcijos pamatinį metodologinį skirtumą nuo kantiškosios, t. y. prielaidą apie žmogaus prigimties sąlygas kaip mąstymo apie etinės vertės šaltinį atskaitos tašką. Juk galima tarti, kaip tarė Kantas, – ir neatrodo, kad Nussbaum tam prieštarautų, – kad praktinis protas mus iškelia virš mūsų, kaip fizinių būtybių rūšies, prigimties sąlygų. Jis nustato mumyse vidinės laisvės sąlygą – gebėjimą kelti sau tikslus, nepriklausomus nuo juslinių paskatų. Ši vidinės laisvės sąlyga, kuria disponuoja kiekvienas žmogus – tiek, kiek jis yra ir protinga būtybė, – leidžia mums traktuoti vieniems kitus kaip tikslus pačius savaime. Tačiau reikalavimą gerbti žmogų kaip tikslą patį savaime Nussbaum grindžia ir antru pamatiniu gebėjimu, kuris žmonių naudojimąsi visais kitais gebėjimais daro „tikrai žmonišką“, tai yra *afiliacija*. Afiliacija iš esmės yra „emocinis gebėjimas“. Nors pamatinių gebėjimų sąrašė Nussbaum emocijas ir afiliaciją išskiria kaip skirtingas kategorijas, tačiau šio gebėjimo šaltiniu ji laiko vieną svarbiausių emocijų – *užuojautą*, kuria, be kita ko, turėtų būti grindžiama politinio teisingumo teorija. Emocijas, kaip ir troškimus, Nussbaum aiškina kognityvistškai – teigia, jog emocijų pagrindą sudaro įsitikinimai apie objektų vertę. Todėl jei kalbėtume apie užuojautą, kaip gebėjimo vertinti kitą kaip tikslą patį savaime sąlygą, tai šią sąlygą nusako „sprendimas apie panašias galimybes“ ir „eudaimonistinis sprendimas apie kito svarbią vietą mano tikslų bei projektų scheme“. Tai reiškia, jog tam, kad galėčiau užjausti kitą, aš turiu, viena vertus, suvokti savo ir kito panašumą per žmogaus prigimtį apibrėžiančią savybę – pažeidžiamumą, o antra vertus, turiu

kito asmens gerovę traktuoti kaip fundamentaliai susijusią su mano pačios gerove arba „padaryti save pažeidžiamą kito asmenyje“ (Nussbaum 2001: 316–319). Nussbaum įsitikinimu, tik toks susitapatinimas su kitu yra pagrindas motyvacijos, kurią pelnytai galima vadinti moraline. Abejotina, ar kokį nors intelektualinį konstrukta, pavyzdžiui, visuotinį moralės dėsni, galima laikyti pakankamu jos pagrindu. Intelektas be emocijų, pasak Nussbaum, „yra vertybiškai aklas: jam trūksta prasmės ir asmens vertės pajautimo, kurį galėtų teikti emocijose implicitiškai glūdintys sprendiniai“ (Nussbaum 1995b: 381). Todėl svarbiausias klausimas, kurį verta kelti, yra toks: „Kokių priklausomybės bei afiliacijos formų su nepatikimais dalykais kitapus mūsų turėtų būti gerame žmogaus gyvenime?“ Tai yra lygu klausti, „kokių emocijų verta turėti ir kokios emocijos sudaro dalį tikrai racionalaus sprendinio“ (1995b: 394).

Įtraukdama emocijas į etinės vertės šaltinio sampratą, Nussbaum sykiu išplečia moralinio paliepimo traktuoti asmenį kaip tikslą patį savaime prasmę, taip pat panaikina kantiškąją emocijų ir proto perskyrą. Moralinio paliepimo galios šis reikalavimas semiasi ne tik iš fakto, kad mes esame tikslus sau nustatančios *protingos būtybės*, bet ir iš to fakto, kad mes esame *pažeidžiamos žmogiškos būtybės*. Taigi antroji kategorinio imperatyvo sąlyga jos koncepcijoje yra grindžiama integruojant ir protingumą, ir prigimties sąlygas.

Išoriniai dalykai ir vidinės sąlygos: ar etinės vertės šaltinio sampratoje jie yra suderinami?

Emocijas (jausmus) Kantas kildino iš mūsų jauslinės prigimties, o ši prigimtis numyse nustato polinkį trokšti vienokių ar kitokių objektų kaip malonumo – kad ir labai egzaltuoto – šaltinių.

Pasak Kanto, tai yra natūrali dalykų padėtis, nes „mūsų, kaip juslinių būtybių, prigimtis tokia, kad pirmiausia mums siūlosi sugebėjimo norėti materija“, tačiau jei kalbame apie gėrį, tai joks objektas negali būti geras visais atžvilgiais, todėl „mūsų patologiškai determinuojamas *Aš* dėl savo maksimumų visiškai netinkamas visuotiniam įstatymų leidimui“ (Kantas 1987: 93). Vienintelis geras dalykas, anot Kanto, yra gera valia, kurią pasitelkęs dėsni sukuria praktinis protas.

Sakėme, jog Nussbaum emocijas traktuoja kognityvistiškai – kaip sprendinių apie dalykų vertę pagrindą. Tačiau Kantas sakytu, kad tai yra klaidingi sprendiniai. Jie yra netinkami moralinio mąstymo vadovai, nes nėra universalizuojami. O universalizuojamumas kantinėje perspektyvoje yra konstruojamas kaip būtina moralės sprendinių sąlyga. Nussbaum nesutinka su normatyvine prielaida, jog emocijų pagrindą sudarantys vertinamieji sprendiniai yra klaidingi todėl, jog išoriniams dalykams, kurie esą yra nereikšmingi, suteikia reikšmingumo. Nussbaum manymu, „išorinių dalykų“ esama ir vertingų, ir menkaverčių. Kaip sakėme, žmogaus gebėjimų generuojami poreikiai yra nukreipti į tuos dalykus, kurie yra vertingi patys savaime. Todėl moralinio ugdymo uždavinys yra tinkamas emocijų nukreipimas, grindžiamas tikrosios dalykų vertės aiškinimu, o ne dalykų, į kuriuos krypsta mūsų emocijos, vertės atmetimas *tout court*.

Įterpdama emocijas į moralės koncepciją, Nussbaum sujungia eudaimonistinės ir kantiškosios doktrinų prielaidas, tai yra prielaidas apie išorinius dalykus ir vidines sąlygas kaip etinės vertės šaltinio sudedamąsias dalis. Vertinant iš Kanto etikos perspektyvos, tai yra dvi nesuderinamos idėjos. Tačiau ar pačioje Kanto etikoje tikrai nėra numatoma galimybė jų suderinti? Viena vertus, Kantas kategoriškai atsisako moralinę vertę grįsti siekiamo dalyko ar dalykų pa-

dėties kaip jos galimo šaltinio samprata. Kaip etiškai reikšmingą jis pripažįsta vienintelę tikslingumo formą – nuo visos empirijos atsietus praktinio proto paliepimus, nustatančius žmogui jo etinius tikslus. Visos kitos tikslingumo formos, ar jos būtų nukreiptos į individualios pasirinkimo laisvės sąlygotus, ar į pačios žmogaus prigimties nustatytus tikslus, nėra reikšmingos šiuo atžvilgiu, todėl Kantas uždraudžia joms „konkuruoti“ su etiniais tikslais. Pastarieji nustato universalias privalėjimo sąlygas žmonėms kiekvienam individualiai ir vienas kito atžvilgiu. Jų reikšmę Kantas apibūdina *tikslų viešpatijos* samprata. Ši samprata savo ruožtu nusako asmens kaip tikslo paties savaime ir asmens orumo sampratas.

Viešpatiją aš suprantu kaip sisteminių įvairių protingų būtybių ryšį per bendrus dėsnius. Kadangi dėsniai sąlygoja tikslus pagal savo visuotinę galią, jei abstrahuotumėmės nuo protingų būtybių asmeninių skirtumų ir nuo visų jų asmeninių tikslų turinio, tai visus tikslus (...) būtų galima mąstyti kaip sistemingai susijusią visumą, t. y. kaip tikslų viešpatiją, kuri pagal anksčiau nurodytus principus yra galima. Juk protingos būtybės visos yra pavaldžios *dėsniui*, pagal kurį nėra viena iš jų nei savęs pačios, nei kurios kitos niekad negali traktuoti vien kaip priemonės, o visada ir kaip *tikslą patį savaime*. O iš čia per bendrus objektyvius dėsnius ir atsiranda sistemini protingų būtybių ryšys, t. y. viešpatija. (...) Tikslų viešpatijoje viskas turi arba *kainą*, arba *orumą*. (...) Viskas, kas susiję su bendrais žmonių polinkiais ir poreikiais, turi *rinkos kainą*; (...) o kas sudaro sąlygą, kuriai esant kažkas tik ir gali būti savaiminiu tikslu, tas turi ne tik reliatyvią vertę, t. y. kainą, bet ir vidinę vertę, t. y. orumą (Kantas 1980: 68–70).

Asmuo kaip protinga būtybė turi orumą tuo atžvilgiu, kad jis turi gebėjimą būti visuotinių

dėsnių kūrėjas ir subordinuoti savo valią tų dėsnių paliepimams. Gebėjimas tarti „ne“ iš kitų šaltinių kylantiems reikalavimams nusako valią kaip laisvą, o valios laisvės sąlyga yra žmogaus orumo pagrindas. „Moralinį instrumentarijų“, kuri sudaro įstatymus leidžiančio praktinio proto ir valios santykis, turi kiekviena protinga būtybė, o kadangi žmonės sudaro tokių hipotetiškai galimų egzistuoti būtybių poklasį, jie taip pat jį turi. Iš šios idėjos Kantas kildina asmenų kaip laisvų ir lygių idėją ir jos pagrindu nustato etinį reikalavimą jų tarpusavio santykiams – „traktuoti kitą visuomet ir kaip tikslą patį savaime“. Šiuo principu turi būti grindžiami ne tik asmeniniai žmonių tarpusavio santykiai, bet ir vieša, politinė, jų asocijavimosi forma⁴. Etiškai pateisinami yra tik tokie per žmonių kooperaciją – asmeninę ar politinę – siekiami tikslai, kurie apima atodairą į juos kaip pamatinę sąlygą. Savaime suprantama, žmonės gali turėti ir faktiškai turi kitokių, įvairiųjų asmeniniu suinteresuotumu grindžiamų tikslų. Tokie tikslai teisėtai gali būti siekiami ir realizuojami, tačiau jeigu jų, kaip tikslų, yra siekiama per dalyko ar būklės, laikomų savaime vertingais ar „įkūnijančiais gėrį kaip tokį“, sampratą ir apeinama minėtoji sąlyga, tai etinės vertės tokie tikslai neturi.

Kita vertus, Kantas nurodo keletą esminių išlygų. Traktate *Metafiziniai etikos elementai*⁵ jis teigia, kad yra du tikslai, kurių siekti – etinė pareiga. Tai yra mūsų pačių tobulumas ir kitų laimė. Mums svarbus pirmasis. Jis apima reika-

⁴ Apie tai Kantas plačiau kalba *Politiniuose traktatuose* (žr. Kant, 1996).

⁵ Šis traktatas parašytas 1780 metais, tačiau publikuotas vėliau kaip paskutinio fundamentalaus Kanto moralės filosofijos veikalo *Die Metaphysik der Sitten* (1797) antroji dalis. Autorė remiasi internete pateiktu jos anglišku vertimu.

lavimą tobulėti ir fiziškai, ir morališkai. Iš pirmo žvilgsnio idėja, kad tobulėti fiziškai ir morališkai yra etinė pareiga, skamba panašiai į Nussbaum plėtojama idėją apie etinį reikalavimą, kad pamatiniai žmogaus gebėjimai būtų lavinami. Tačiau pagrindinį šių dviejų mąstytojų požiūrių skirtumą rodo atsakymas į klausimą: kodėl, kokių tikslu jie turėtų būti lavinami? Nussbaum atsako, kad žmogui būtina turėti sąlygas lavinti savo gebėjimus, nes tik turėdamas galimybę jais naudotis su žmogaus orumu sutinkančiu būdu jis gali siekti įgyvendinti savo gero gyvenimo projektą. Individo savirealizacijos kryptį kiekvieno pamatinio gebėjimo atžvilgiu nustato praktinis protas, formuluojantis tikslus, kuriuos apima „gero gyvenimo“ samprata. Tačiau Kantas pasakytų, kad tai yra materialaus praktinio proto funkcijos, o jos iš esmės negali būti nukreiptos į etinę vertę turinčius tikslus. Jei vis dėlto tikslams, į kuriuos jos yra nukreiptos, suteikiama etinė vertė, tai tokiu būdu iškreipiama praktinio proto tikroji paskirtis, o ši yra nustatyti mums tikslus pagal grynąją įstatymų leidimo formą. Vis dėlto Nussbaum užčiuopė vieną svarbų Kanto praktinio proto aspektą: gebėjimą kelti sau tikslus. Šis gebėjimas nustato mūsų vidinės laisvės sąlygas ir iškelia mus virš viso gamtos mechanizmo, suteikdamas visai veiklai – net jei ji orientuota į materialius tikslus – ypatingą reikšmę ir vertę („padaro mūsų naudojimąsi prigimtiniais gebėjimais tikrai žmonišku“). Pareigos siekti fizinio tobulumo šaltiniu Kantas ir laiko mūsų gebėjimą kelti sau tikslus. Fizinio tobulėjimo sąlygas jis traktuoja plačiai – kaip visumą gebėjimų, leidžiančių mums siekti įvairių asmeniškai svarbių tikslų. Tai geriausiai galėtų apibūdinti Nussbaum teikiama žmogaus gebėjimų schema. Tačiau pareigos juos lavinti šaltinis yra ne tie objektai, „taigi ir ne sąlyginis (pragmatinis), o nesąlyginis (moralinis) impe-

ratyvas“ (Kant 1780: 9), – sąlyginis ar techninis imperatyvas čia turi tik patariamąjį balsą. Gebėjimas kelti sau tikslus, anot Kanto, yra žmonijos būdingas bruožas – jis skiria mus nuo žvėrių. Kad būtų vertas žmonijos vardo savo asmenyje, žmogus turi lavinti gebėjimus pagal protą nustatytus tikslus, nes tik taip jis išsiveržia iš gyvūniškumo. Gebėjimas kelti sau tikslus pagal praktinio proto reikalavimus nusako ir mūsų moralinių galių funkciją – susaistyti mūsų valią besąlygišku reikalavimu paklusti įstatymams, kurių leidėjai esame mes patys. Tik subordinuodami savo veikimo galią, tai yra valią, šiems reikalavimams ir įsisąmonindami būtinumą juos vykdyti kaip aukščiausius savo tikslus, mes galime pasiekti moralinį tobulumą, o sykiu tapti verti žmonijos vardo.

Išvados

Pirma, Nussbaum į savo etinės vertės šaltinio sampratą įtraukė žmogaus gebėjimą kelti sau tikslus ir šiuo atžvilgiu nustatė etinį reikalavimą gerbti žmogaus laisvę siekiant įvairių individualiai svarbių tikslų bei sudaryti sąlygas tai laisvei reikštis su žmogaus orumo standartais sutinkančiu būdu. Vis dėlto ji nenustatė aukščiausio moralinio tikslo kaip Kantas, tai yra siekti gėrio pagal kategorinio imperatyvo forma išreikštą etinės pareigos reikalavimą, kaip tikslo paties savaime. Tačiau taip atsitiko ne todėl, kad ji manytų, jog tai yra netinkamas svarstymo apie moralinio gėrio implikacijas pradinis taškas, o todėl, kad jos etikos koncepcijos tikslas yra kitas – įtraukti žmogaus prigimties sąlygas į etinės pareigos šaltinio sampratą, tai yra pagrįsti tezę, kad „žmogaus gebėjimai primygtinai kelia moralinį reikalavimą juos lavinti“.

Antra, ji niekur neįrodinėja, kad kiekvieno žmogaus nesąlygiška etinė pareiga yra kaskart

siekti savirealizacijos. Atskirais atvejais asmuo gali turėti aukštesnių etinių motyvų atsisakyti per gebėjimų realizavimą pasiekiamos gerovės (pavyzdžiui, „badaujantieji dėl tautos laisvės“ ir pan.). Tie aukštesni motyvai gali būti kantiškosios moralinės pareigos reikalavimai. Nussbaum koncepcijoje išsaugoma praktinio sprendinio pirmumo

materialių sprendinių atžvilgiu kantiškąją prasme galimybę, nors ši galimybė ir nėra plačiau nagrinėjama dėl to, kad tai nėra programinis Nussbaum etikos koncepcijos tikslas. Šios prielaidos iš esmės neprieštaruoja Kanto etikos principams, bet įtraukia į juos papildomų sąlygų, o sykiu išplečia etinės pareigos šaltinio sampratą.

LITERATŪRA

Nussbaum, M. C. 2000. *Women and Human Development: the Capabilities Approach*. Cambridge: Cambridge University Press.

Nussbaum, M. C. 2001. *Upheavals of Thought: the Intelligence of Emotions*. Cambridge: Cambridge University Press.

Nussbaum, M. C. 1995a. „Human Capabilities, Female Human Beings“, in *Women, Culture, and Development: a Study of Human Capabilities*, ed. M. C. Nussbaum, J. Glover. Oxford: Clarendon Press, p. 61–104.

Nussbaum, M. C. 1995b. „Emotions and Wo-

men's Capabilities“, in *Women, Culture, and Development: a Study of Human Capabilities*, ed. M. C. Nussbaum, J. Glover. Oxford: Clarendon Press, p. 360–395.

Kantas, I. 1987. *Praktinio proto kritika*. Vilnius: Mintis.

Kantas, I. 1980. *Dorovės metafizikos pagrindai*. Vilnius: Mintis.

Kant, I. 1996. *Politiniai traktatai*. Vilnius: Aidai.

Kant, I. 1780. *The Metaphysical Elements of Ethics*. <http://eserver.org/philosophy/kant/metaphys-elements-of-ethics.txt>

SEARCHING FOR SOURCES OF ETHICAL VALUE: I. KANT AND M. NUSSBAUM

Patricija Droblytė

Summary

The article discusses Martha Nussbaum's conception of „human capabilities“ and compares with I. Kant's ethical theory. Attitudes of these two thinkers are compared by analysing their concepts of the human, identifying the sites in the human being, which they treat as sources of ethical value. Both of them consider practical reason as such a

source, although M. Nussbaum supplements and modifies the Kantian concept in an important way, by incorporating conditions of nature – additional „human capabilities“ – into the concept of the source of ethical value.

Keywords: sources of ethical value, human capabilities, practical reason, conditions of nature.

Iteikta 2004 06 12